

AHOLI YASHASH JOYLARINI KO'KALAMZORLASHTIRISHDA (ULMUS) QAYRAG'OCH TURKUMI TURLARINING O'RNI

JDPU "Zoologiya va anatomiya" kafedasi o'qituvchisi

Xolmirzayeva Aziza Abdilbase qizi

azizaxolmirzayeva@gmail.uz

Annotatsiya: *Ushbu maqolada aholi yashash joylarini ko'kalamzorlashtirishda (ulmus) qayrag'och turkumi turlarining o'rni, ularning turlari, hududlar kesimida qanday ekish yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ulmus, sada qayrag'och, dala qayrag'ochi, kurtak, barg, moslashish, o'sish davri,*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev raisligida 2021-yil 2-noyabrda o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida belgilangan ustuvor vazifalardan kelib chiqib, mamlakatimizda "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida amalga oshiriladigan ishlar yuzasidan ta'sirchan parlament va jamoatchilik nazoratini olib borish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Kengashi qaror qiladi.

Qarorga ko'ra:

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining deputatlari tomonidan saylov okruglaridagi faoliyati davomida "Yashil makon" umummilliy loyihasining mazmun-mohiyati va ahamiyatini saylovchilarga keng tushuntirilishini tashkil qilish;

"Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida hududlarda ko'chat ekish, ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirishga doir tadbirlarda faol ishtirok etish, rejalashtirildi.

Bugungi kunda shaharsozlikdagi asosiy muammolardan biri ko'kalamzorlashtirish ishlarini ilmiy asosda tashkil etishdir. Aholi turar joylari shaharlar, tumanlar, qishloq va posyolkalarni ko'kalamzorlashtirish - bu joylarni obodonlashtirishning asosiy vositalaridan bo'lib hisoblanadi. Ko'kalamzorlashtirish ko'lamini aholi yashash madaniyatidan dalolat beradi. Demografik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ko'kalamzorlashgan hududlarga aholi kelib muqim joylashadi, hamda bu joylardan ko'chib ketishi kamdan-kam kuzatiladi. O'zbekiston kam o'rmonli mamlakat, shu sababdan yashil o'simliklar bu erdagi tabiat ko'rinishini belgilaydi. Mamlakatimizda aholi yashash joylari, yo'llar, irrigasiya inshootlari, suv omborlarini ko'kalamzorlashtirish ishlari keng ko'lamda olib boriladi. Ihota va tog' meliorativ o'rmonchilik ulkan ahamiyatga ega, chunki suv, havo va tuproqni muhofazalashda o'rmonning o'mi beqiyosdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumat qarorlarida aholi yashash xududlarini obodonlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi. Hozirda ko'kalamzorlashtirish ishlarini olib borishda bir qancha ilmiy tashkilotlar, nihol o'stiriladigan ko'chatxonalar faoliyat ko'rsatmoqda. Ko'kalamzorlashtirishda qo'llaniladigan manzarali daraxtlar va butalar turlarini

kengaytirish, o'lkamiz sharoitlariga moslasha oladigan nav va shakllarini izlab topish, ilmiy darajada asoslangan texnologiya bo'yicha parvarishlashni tadbqiq etish - bugungi kunning dolzarb masalalaridan sanaladi.

O'zbekistonning aholi yashash joylarida yoz mavsumida havoning yuqori darajada changlanishi kuzatiladi. Bunga sabab - sariq, qumoq tuproqlarning o'ziga xos fizik xossalari hamda vohalami qamrab turuvchi qumliklarda esadigan garmsel shamollarining ta'siridir. Yashil ekinzorlar shahar ko'chalarining havo almashinuvini yaxshilaydi va uni tozalashga imkon yaratadi.

Aholi yashash joylarini ko'kalamzorlashtirishda (ulmus) qayrag'och turkumi turarining o'rni alohida ahamiyatga ega. Aholi yashash joylarida quydagi qayrag'och turlarini ekishimiz mumkin.

1. Dala qayrag'och (ulmus camperstris). Daraxt o'simligi bo'lib, bo'yi 15-16 m ga, diametri 60-70 sm ga etadi. Tanasi sershox bo'lib, sharsimon shox-shabba hosil qiladi. Novdalari qo'ng'ir qizil, xira-rangda, ayrim shakllari qizil-sarg'ish rangda. Tanasi va novdasining po'stlog'i bo'yiga va ko'ngdalangiga yorilgan, po'kakli o'siqlari bor, tuksiz yoki tukli. Yosh davrida po'stlog'i silliq yoki g'adir-budir. Novdasi ingichka, kalta. Mayda kurtaklari ko'p, masalan, bo'yi 5 sm li novdasida 7-8 ta kurtak bo'lishi mumkin. Ular tuxumsimon yoki oval shaklda. Bo'yi 1,5-4 mm. Tangachalari qoramtir, qizil-qo'ng'ir rangda. Cheti tekis tuksiz, yaltiroq, kul rang tukli. Barglari oddiy tuzilgan, keng lansetsimon, yon tomonlari notekis. o'tkir uchli. Tubi yuraksimon, cheti ikki qator tishchali, yuz tomoni to'q yashil tuksiz, silliq yoki g'adir-budir, orqa tomoni so'galli bo'ladi. Plastinkasining bo'yi 10 sm, eni 6 sm ga yaqin. Barg bandi ingichka, bo'yi 1 sm, tuksiz yoki tukli. Bu qayrag'ochning yog'ochi sarg'ish, qattiq, og'ir, o'zagi qo'ng'ir rangda. Undan qurilishda va duradgorlikda hamda o'tin sifatida foydalaniladi. Po'stlog'i terini oshlash uchun ishlatiladi. U asosan Evropada o'sadi, uning har xil shox-shabbali turi bo'lib, O'rta Osiyo respublikalarida ko'p ekiladi. Dalaqayrag'och qurg'oqchilikka va issiqqa chidamli, uni ko'cha va parklarga ekish tavsiya etiladi.

1-rasm. Dala qayrag`och (ulmus camperstris)

2. Bujunqayrag`och – (ulmus uzbekistanica). Bo`yi 25 m ga, diametri 40-50 sm gacha bo`lgan daraxt. Tanasining po`stlog`i to`q qo`ng`ir rangda, bo`yiga yorilgan. Shoxshabbasi siyrak, oval yoki yumaloq shaklda. Shoxlari sariq -qo`ng`ir rangda, yosh novdalari yashil - qo`ng`ir rangda, tuksiz, lekin erta bahorda uzun tukli bo`ladi. Kurtaklari tuxumsimon, uchi o`tkir, tuksiz, qo`ng`ir-qizg`ish rangda, bo`yi 3 mm gacha. Barg bandi tukli. Bo`yi 5-7 mm, plastinkasi oval yoki teskari tuxumsimon, cheti qator tishchali. Barg plastinkasining bo`yi 5-10 sm, eni 3-5 sm, yon tomirlari 10-13 tadan, ulardan 2-3 tasi shoxlanadi. Plastinkasining yuz tomoni to`q yashil, tuksiz, silliq, orqa tomoni yashil, tomirlari yakka-yakka joylashgan uzun tukchali. Gulkurtaklari bandsiz, teskari tuxumsimon, bo`yi 10-15 mm, tubi tor ponasimon, cheti tuksiz bo`ladi. Bu qayrag`och urug`dan yaxshi ko`payadi, ildizidan bachkilaydi. Qurg`oqchilikka chidamli. Uning shox-shabbasi ancha chiroyli. Uni joylarni ko`kalamzorlashtirishda, ayniqsa, qurg`oqchil hududlarda ekish tavsiya etiladi. Shaharlarda, parklarda uchraydi.

2-rasm. Bujunqayrag`och – (ulmus uzbekistanica)

3. Sada qayrag`och-(ulmus densa). Katta daraxt, shox-shabbasi keng, qalin piramida shaklida, po`stlog`i yorilgan qora rangda, barglari qalin, cho`zinchoq, tuxumsimon, cheti ikki qator tishchali. Bu qayrag`och O`rta Osiyoda tog` daryolari vodiysida o`sadi. U bog`larda katta ariqlar bo`yida ekiladi. Qurg`oqchilikka chidamli daraxt. MDH ning Evropa qismining janubiy xududlariga ham ekish mumkin.

O`zbekistonda olib borilgan ko`kalamzorlashtirish ishlari tajribasi shuni ko`rsatadiki, shahar sharoitida 6-10 yoshli yirik hajmli manzarali daraxtlarning ko`chatlari kamroq shikastlanadi, tez o`sib moslashadi va yaxshi ko`karadi. Bizning sharoitda daraxt va butalaming kuz va bahorda, qish yumshoq kelganida esa oktyabr oyidan to aprelgacha ko`chirib o`tkazish mumkin. Ninabargli daraxt ekinlari, ildiz tuprog`i bilan birga ekilganida, erta kuzda (sentyabr oxiri - noyabr) yoki erta bahorda (fevral -m art) ildizlaming kuzgi va

bahorgi o'sish davrida ko'chirilsa, yaxshi o'sib rivojlanadi. Yaproq bargli daraxt va butalaming erta bahor mavsumida (fevral - mart) ekish kuzgi muddatda ko'chirib ekishga nisbatan yaxshi natija beradi. Kuzda ekilgan ildiz otmagan bargli daraxtlar ko'chatlari ko'p hollarda iliq kelgan qishlarda bahorgi o'suv davriga qadar qurib qolishi kuzatiladi. Lekin, O'zbekistonda bahor erta boshlanib, jadal kechadi. O'simliklar tez o'sib, kurtaklar yorilib, barglar o'sadi, bu esa o'simliklar tutib ketishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bahorgi ekishda eng asosiysi vaqtni o'tkazib yubormaslik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Kengashining 25.11.2021 yildagi 1563-IV-sonli qarori.

2.A.Q.Qayimov "Aholi yashash joylarini ko'kalamzorlashtirish" Tosh.2013

3.A.Q.Qayimov "Dendrologiya" Tosh.2012

4."Ekologiya xabarnomasi" 2020-yil, 4-son